

Den kirkelige betjening gennem tiderne

Landsbykirken

Af Kr. Skammelsen, Vestre Allé 6, Hurup

Præsten

Hvordan den kirkelige betjening på landet har formet sig før reformationen, ved vi næsten ingenting om, de skriftlige kilder er fåtallige, og dem der findes omtaler ikke sådanne småting som landsbykirkerne, men i kong Oluf Håkonsons håndfæstning fra 1370 står der, at han forpligtiges til fortsat at lade præsterne besidde en gård, hørende til de bedste i sognet, til deres underhold. Dette "fortsat" viser at det hidtil har været skik og brug.

Det vil sige at der næsten så længe der har været kristendom i Danmark, har der også været folk som har fået deres udkomme som præster.

Nogle steder var det klostrene som ejede kirkerne, og det er tænkelig at disse så bare har sendt en munk ud engang imellem for at prædike, døbe, vie og begrave, mens de så kunne hente overskuddet af præstegårdene hjem til klosteret.

Hvor det har været adelen og herremanden som stod som kirkeejer, var det også dem der havde patronatet (kaldsretten), og de kunne for den sags skyld udnævne hvem som helst til præst, selv om vedkommende ikke havde nogen særlig forudsætning for at bestride embedet. En tro tjener eller ladefoged kunne blive præst selv om han hverken kunne læse eller skrive, men han kunne døbe børnene og begrave de døde på legal vis.

For at komme sådanne forhold til livs, udstedte Chr. IV. i 1629 et dekret som påbød at enhver som herefter skulle udnævnes til præst skulle have de fornødne kundskaber, ved at have studeret på et universitet.

Det betød at præsterne herefter besad en minimum af viden og kunne læse og skrive, først og fremmest latin, men alligevel var undervisningen og lærdommen for manges vedkommende på det absolutte lavmål, selv om der også var folk som kunne betegnes som lærde folk, men de sidstnævnte var jo ikke dem som fik embede på landet.

Det viste sig for mange unge at det var vanskeligt at få en stilling hvis de ikke kendte en som kendte een som kendte een med indflydelse. Sikrest var det at gifte sig med formandens enke,

det var måske ikke lykken, men det var praktisk, hun skulle alligevel have en forsørgelse fra præstegården så længe hun levede. Var ens far præst kunne man måske overtage stillingen efter ham, det var jo også en udvej, og i hvert fald kunne han lægge et godt ord ind hos provst og bisp, historien viser da også at en meget stor del af de ledige embeder blev besat af sønner af den tidligere præst.

Præster har, som alle andre, været børn af deres tid, på godt og ondt. I 1700-tallet var der meget drikkeri blandt jævne folk, så det var der også blandt præsterne, og i utallige indberetninger kan der læses om at præsten er kommet plakatfuld til kirken eller været så fuld at han er blevet hjemme eller gået omkuld midt i sin prædiken.

Det skulle imidlertid være meget grelt før der blev klaget til provst og biskop, og når det skete resulterede det for det meste i en mild påtale som ikke havde megen virkning. De overordnede var forsigtige, de havde jo selv en rem i huden af det samme.

Det var også almindelig accepteret (selv om det var mod loven) at en embedsmand som var givet en vis magtstilling, misbrugte denne til gunst for de store og til ugunst for de små i samfundet.

Det gjaldt også præsten, da en sognefoged i en jydsk landsby havde tiltunget sig et forhold til en fattig mands kone. Præsten fik det ordnet sådan at det fattige par måtte forlade sognet i armod mens sognefogden gik fri.

Tiden var sådan at de svage bøjede nakken for de stærke.

Der skete dog en ændring til det bedre sidst i 1700-tallet og som er fortsat indtil nu.

Det var ikke noget som skete pludselig efter en påviselig årsag, det var en gradvis proces, som var en følge af en mere forfinet tænkemåde, begyndende i de højere lag og som bredte sig umærkelig ned gennem befolkningen, og da det nåede præstestanden, smittede det af til degnen og videre til det allerunderste lag bønderne.

Dette afspejles i færre klagesager og større konsekvenser i form af strengere straffe for overtrædelser.

Præsten var ikke bare præst i nutidig forstand, han var også statens, kongemagtens forlængede arm. Han var den embedsmand som havde den største berøringsflade med den jævne befolkning, derfor var han selvskreven til at være den som formidlede kongens og andre myndigheders bestemmelser til befolkningen, han var jo også ofte den eneste i sognet som kunne læse og skrive.

Det var også præsten som skulle dømme i de mindre sager, herunder især dem som drejede sig om overtrædelser af de ti bud, såsom ægteskabsbrud og småtyverier, de større sager blev ordnet af herredsfogeder og lensmænd.

Præsten skulle føre mange og lange lister som lensmand og herremand kunne bruge til skatteberegning, militærudskrivning og fattigforsorg. Han skulle påse at børn og unge fik en forsvarlig undervisning, hvilket dog i 1700-tallet kun betød oplæring i den kristne tro og læresætninger, først senere blev det udvidet til, at omfatte færdigheder som læsning og skrivning.

Der bliver mere og mere, i 1800-tallet skal præsten føre lister om udlevering af rottekrudt, stå for indsamlingen af folkegaver til kongens fødselsdag, sørge for at forordninger om bekæmpelse af kvægsygdomme bliver ført ud i livet.

Alle disse gøremål som påhvilede ham greb i mange tilfælde direkte ind i befolkningens hverdag, og kunne let betyde at der opstod stridigheder og kontroverser mellem præst og menighed, men i almindelighed klarede præsten sig bedst i disse stridsspørgsmål, i kraft af hans bedre uddannelse og en vis beskyttelse af kirkelige og verdslige myndigheder.

I 1807 skriver sognepræst Rasmus Føg i Skyum sogns Liber Daticus hvad en præst har at gøre.

Udover at prædike i to kirker hver søn- og helligdag samt ved visse andre lejligheder, skal han: døbe børnene, konfirmere de unge tage dem til alters efter konfirmationen, besøge og berette de syge, besøge skolerne flittigt og føre opsyn med skoleholderne, forrette brudevielser, sørge for de fattiges pleje og underholdning og katekisere hver søndag i kirkerne.

Derudover skal han føre følgende embedsbøger:

1. Liber daticus, som bør indeholde alt hvad der angår kaldet og præstegård, de kongelige anordninger, afskrifter og plakater embedet

vedrørende. 2. Skolejournal hvori præsten angiver hvornår han besøger skolerne, skolebørnenes antal, hvad de lærer, deres fremgang og forhold, skoleholderens flid, undervisningsmåde og forhold til børnene, resultatet af den årlige eksamen og hvad mere som præsten finder nyttigt at bemærke. 3. Katekisionsbog hvori antegnes hver gang der katekiseres i kirken og af hvem. 4. Kirke- eller ministerialbog hvori indføres de døbte, konfirmerede, ægteviede, kirkegangskoner og dødtes navne, alt på og i behørig måde og orden. 5. Kommunionbogen hvori kommunianternes navne samt dagen de kommunieres bør indføres for derefter at kunne udstede altergangsbeviser. 6. Bøger om embedsindtægter som korntiende, småredsel, Sct. Hansrenter, offer, aftægt af anneks- og mensalgods og afbyggere på gårdens grund. 7. Cirkulærebog hvori indføres cirkulærebrevs indhold, og dato for når de ankom og afgik. 8. Fattigprotokol hvori indføres fattigregnskabet med alt hvad angår fattigvæsenet. 9. Copibog hvori indføres breve embedet vedrørende, deres besvarelse samt dato for hvornår de ankom og afgik. 10. Registreringsprotokol hvori indføres enhver fattiglems ejendom. 11. Bog over udgifterne som erlægges til landemodet. 12. En bog hvori præsten optegner til sin egen efterretning hvad han får ind og hvad han giver ud af penge.

Liber Daticus, hvori præsten skulle referere alt det som vedrørte embedet, herunder en nøje beskrivelse af sig selv og sine familieforhold m.m. eksisterer den dag i dag og så vidt vides er bekendtgørelsen herom aldrig trukket tilbage. Hvor mange af nutidens præster som fører den eller måske knap kender den er så en anden sag.

Som før nævnt blev præstegården stillet gratis til rådighed for præsten. Dog kun jorden, bygningerne skulle han købe af forgængerens, en pris som blev fastsat af en uvildig kommission. Endvidere skulle forgængerens eventuelle enke have sin aftægt på gården, så det kunne være svært nok at overtage et embede, selv om der kunne opnås rimelige lånevilkår i bestemte kasser. Selvfølgelig blev det lettere, hvis den nye præst giftede sig med enken, men det havde jo også sin pris.

Præsten var således bonde blandt bønder og delte på mange måder deres kår, idet han af gårdens drift skulle forskaffe sig det meste af sit udkomme.

Dog ser det ud til at han mange steder har haft en vis omgang med herremanden, idet denne eller hans kone ofte optræder som fadder eller gudmor når præsten har haft barn til dåb. Nogen form for jævnbyrdighed var der dog ikke tale om, det er i hvert fald sjældent at præsten eller hans kone optræder som fadder eller gudmor når herremanden skulle have sit barn døbt.

Præsten nåede vel aldrig op i en rang som kunne sidestilles med herremanden, men ved begyndelsen af 1900-tallet var han i det mindste lige med de største selvejerbønder.

Han blev da også foregangsmand mange steder ved landboreformerne, han var jo oplært til at få en stor del af sin viden gennem skriftlige kilder, og det faldt ham således lettere at følge med i, og lade sig inspirere af nye ideer og tanker. Når han så i mange tilfælde var bedre stillet økonomisk end andre bønder, havde han midler til at eksperimentere og investere.

Adskillige præster omtales da også hædrende i sidste halvdel af 1800-tallet for deres veldrevne landbrug, havebrug og læplantning, ja, en præst fik endda diplom for sin belærende prædiken juleaften, den handlede om staldfodring af kvæg, - et nærliggende tema, når teksten jo berettede om hvad der foregik i en stald.

Det at være præst har, så langt vi kan spore tilbage, været et levebrød på linie med andre, og kun et levebrød, men sammen med vækkelsen i forrige århundrede blev det for mange en gerning, et kald, mere end et erhverv. Det blev en fremskudt post, hvorfra der var store muligheder for at forkynde evangeliet om synd og nåde, himmel og helvede, frelse og fortabelse.

Fra mange prædikestole og private hjem blev Indre Missions lære udbredt, mens andre lige så stærke personligheder inden for præstestanden, forfægtede det grundtvigske kirkesyn.

På trods af omskiftelige vilkår og tænkemåder, kan vi således konstatere at i hele kristenheden har der været præster som har passet deres opgaver med at udlægge den kristne lære, foretage de givne ritualer såsom dåb, nadver, vielse og begravelse, og så er det vel i grunden slet ikke så galt.

Degnen

Degneprofessionen kendes allerede i den katolske tid ved de store kirker, der kunne være en hel stab af degne, ja endog en ærkedegn.

Deres funktion var at gå præsterne til hånd i

deres gerning i kirken, men der findes vist ingen skriftlige kilder som fortæller noget om degne ved landsbykirkerne før reformationen, og den første tid derefter synes præsten at have været alene om alt arbejdet, herunder ringning med klokkerne og rengøring af kirken.

Kongemagten lægger dog efterhånden så mange opgaver ud til præsten at han faktisk kommer til at fungere som statens forlængede arm.

De verdslige myndigheder kongen, lensmanden, herremanden og selvfølgelig provst og bisp brugte ham som formidler af diverse bekendtgørelser og til at kontrollere at bestemmelserne blev efterlevet og ført ud i livet.

Det gav ham så meget arbejde at han blev nødt til at have en medhjælper, det var jo før der var noget som hed copimaskiner og telefax. Så når der kom tjenstlige breve til præsterne om et eller andet, blev det kun sendt til een præst, som så afskrev det til eget brug og hvorpå han sendte det videre til nabopræsten o.s.v. Her blev degnen så brugt som bydreng og det blev til mange mil over sognegrænsen, ja til tider længere bort til provst og biskop.

Når præsten nu havde fået en medhjælper som han havde næsten enerådige bestemmelser over, kunne han jo da lige så godt passe klokkeringningen som dengang blev gjort ved solopgang og solnedgang, foruden flere gange i dagens løb, sikkert en rest fra den katolske tid og fra klostrene, som på den måde havde holdt de fromme til tidebønnerne.

Endvidere blev det degnens pligt at renholde kirken ”fornemmelig alteret og prædikestolen, samt fjerne støv, spindelvæv, fuglereder og andre urenheder”.

Det var præstens pligt at undervise de unge så de i det mindste kendte de kristne sandheder. Læreteksterne blev terpet grundigt før og efter gudstjenesten. Om de forstod indholdet eller ej, var ikke det afgørende, blot de kunne give et udenadlært svar på et udenadlært spørgsmål, det var forudsætningen for at kunne blive konfirmeret og dermed retten til at kunne indgå ægteskab.

Også dette arbejde overgik til degnen, og da skolelovene efterhånden kommer til at virke ude på landet, så ikke alene de unge men også børnene skulle have undervisning er det naturligt at degnen også overtager dette arbejde, de fleste degne havde jo efterhånden fået lært at læse og

skrive.

Det var dog stadig opgaven i kirken som var den væsentligste bl.a. ved at være forsanger til salmesangen, hvilket dog ikke altid var nogen nydelse at høre på, det blev til tider en kappestrid om hvem i kirken der kunne brøle højest.

Var præsten af en eller anden grund forhindret i at prædike i kirken, overlod han glad og gerne opgaven til degnen, det behøvede prædikenen jo heller ikke at blive ringere af, men skete det for ofte, er der mange eksempler på at menigheden klagede over forholdene.

Når vi kommer op i 1800-tallet bliver degnens opgave dog primært at sørge for skolen, men det er stadig hans ufravigelige pligt at synge i kirken og han er stadig præstens undergivne og denne kan stadig bruge degnen som sin medhjælper, men der er dog sket en ændring, der er efterhånden blevet fastsat visse grænser, og ved de fleste kirker bliver der nu ansat kirkebetjente til at tage sig af ringning med klokkerne og sørge for renholdelse af kirken.

Sidst i århundredet bliver sang en obligatorisk del af seminarieuddannelsen, og eksamenspapirene kunne få en påtegning om vedkommende ”kan forestå kirkesang og/eller kirkemusik”.

Helt op til midten af dette århundrede var kirkesangerembedet opslået som en del af lærerstillingen ved de fleste skoler. Først herefter bliver det almindeligt at enhver som kan synge også kan blive kirkesanger, men den dag i dag har degnen/kirkesangeren ret og pligt til at overtage præstens opgaver i kirken hvis denne pludselig bliver syg eller på anden måde forhindres i at passe sit arbejde.

Organisten

Omkring århundredskiftet begyndte orglerne at vinde indpas i landsbykirkerne, og man måtte finde folk som var i stand til at betjene dem, det blev skolelærerne som i almindelighed fik denne opgave og da der i de fleste sogne var mindst to skoler, var det ikke så vanskeligt, den ene degn skulle synge og den anden skulle spille. Når lærerstillinger blev opslået ledige, var der udtrykkelig gjort opmærksom på at det samtidig omfattede pligten til enten at være kirkesanger eller organist.

For at imødekomme disse krav indførte seminarierne derfor musik og sang i undervisningen, dog kun som ekstratimer.

Også her skete der, ligesom for degnen, en ændring omkring midten af dette århundrede så også ustuderede folk kunne overtage opgaven som organister, og der er talrige eksempler på at personer som måske var selvlærte eller kun havde fået nødtørftig undervisning og uddannelse blev udmærkede organister.

Det var da også udmærket i begyndelsen da det faktisk ikke var stort andet end store stueorgler som stod i landsbykirkerne, men efterhånden som de bliver udskiftet med store komplicerede instrumenter med flere stemmer, manualer og pedaler, kræves der betydeligt mere af organisterne, et forhold som bevirker at der er mangel på veluddannede folk til stillingerne, og de steder hvor der ikke kræves den høje uddannelse, er lønnen så lav at kun få vil være bundet søndag efter søndag, for en årsløn man skal have lup for at få øje på.

Før orglerne kom ind i kirkerne havde degn og menighed ofte vænnet sig til at synge salmerne på deres egen måde, som nok lignede det oprindelige, men som dog i tidens løb havde bevæget sig en del bort fra det oprindelige, og det førte til adskillige kontroverser når organisten kom og spillede efter noderne, og mangan gammel degn og menighed har sikkert ønsket dette nymodens kram derhen hvor peberet gror.

Tiden har jo løst dette problem, og i dag er der de fleste steder et godt samarbejde mellem præst, degn, organist og menighed.

Graver/kirkebetjent

År 1900 kommer der en forordning som fritager degnene for klokkeringning, og det pålægges kommunerne at ansætte en pålidelig mand til at forestå det.

Der synes at have været optræk til at det kunne være et borgerligt ombud, så hvervet gik på skift mellem sognets beboere, men, som der står i bekendtgørelsen, ”ministeriet anser det dog for heldigst, for at sikre regelmæssig og sømmelig udførelse, og af hensyn til klokkernes forsvarlige behandling” at arbejdet overdrages til een mand.

Der skal stadig ringes ved solopgang, dog tidligst kl. 6, og ved solnedgang hele året. Tilsynet påhviler præsten.

Men et er at udstede en forordning, noget andet er at få det bragt til udførelse. F.eks. kan man i Skyum menighedsråds protokol læse at vi kommer helt hen til 1906 inden der antages en kirkebetjent/graver, for en løn af 50 kr. årlig,

samt 3,50 for at kaste en voksegrav, 2,50 for en barnegrav.

Ansættelsen falder sammen med et lærerskifte så den nye degn fritages for klokkeringning og renholdelse af kirke og kirkegård.

I samme protokol kan man også se at kirkesanger, organist og graver får en klækkelig lønforhøjelse i 1919, på grund af inflation, men graveren får ikke så meget som de andre, for det hø han kan skaffe sig på kirkegården, er også blevet mere værd, og han skal da ikke have både i pose og sæk.

Efterhånden som der kommer orgler i kirkerne, bliver der ekstra arbejde til graveren, nu skal han også fungere som bælgetræder. Denne opgave er dog vist helt forsvundet nu da blæserne trækkes af elektricitet.

Kirkeværgen

Selv om denne titel i dag kun betragtes som en udvalgspost i menighedsrådet, skal dens funktion alligevel nævnes her som en del af den kirkelige betjening, idet denne betegnelse går næsten lige så langt tilbage i Danmark som betegnelsen præst.

Hvor betydningsfuld en post det har været kan aflæses af teksten på kirkeklokken i Skyum. Her står der på den nederste kant: ”I Herrens år 1487 støbes denne klokke - præst var Kjeld, kirkeværger Mat. Jenssøn og Mat. Laurentsøn, støber Peter Hansen”.

De nævnes altså på linje med præst og klokkestøber.

Det var kirkeværgens (eller kirkeværgernes, for der var almindeligvis to ved hver kirke) opgave at sørge for at kirkens indtægter kom ind fra sognets jordbesiddere i form af tiende. En tiendedel af sognets kornavl skulle afleveres til kirken og blev mange steder opbevaret på kirkens loft. Kirkeværgen skulle så kvittere for modtagelsen og derefter sælge kornet på bedste måde, og af de indkomne midler betale kirkens udgifter.

Det var altså kirkeværgen som varetog kirkens økonomier. Hverv som han/de varetog indtil menighedsrådsloven i 1904 fordelte ansvaret på en udvidet kreds af borgere.

I dag er kirkeværgens opgaver reduceret til at føre tilsyn med kirke og kirkegård, dog med bemyndigelse til, i en akut opstået situation, at foretage sig det nødvendige for at en evt. pludselig opstået skade, ikke skal blive meget værre.

Denne artikel om den kirkelige betjening gennem tiderne, må ikke opfattes som andet end en overfladisk gennemgang af forholdene, da jeg ikke under udarbejdelsen har gravet dybt og inderlig i gamle arkivalier hvorfor der kun forekommer enkelte eksakte årstal og henvisninger til skriftlige kilder.

Kilde: Sydthy Årbog 1998, side 29-34.